
Humanisering van technologie en de productie van het gemeenschappelijke

Prof. dr. Guido Ruivenkamp

Rede in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar 'Humanisering van technologie' aan de Universiteit voor Humanistiek op 14 december 2015, mogelijk gemaakt door de Stichting Discussie over Biotechnologie en Werkplaats Biopolitiek.

Humanistics University Press is een imprint van SWP
voor uitgaven van de Universiteit voor Humanistiek

Humanisering van technologie en de productie
van het gemeenschappelijke
Prof. dr. Guido Ruivenkamp

ISBN 978 90 8850 648 2
NUR 715

© 2015 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam-Duivendrecht

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot Uitgeverij SWP (Postbus 12010, 1100 AA Amsterdam-Zuidoost) te wenden.

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding	7
2. De kritisch-reconstruerende technologie benadering	13
3. Maatschappelijke veranderingen als materiële en politieke basis voor een humanisering van technologie	17
3.1 Ontwikkeling naar immateriële arbeid	19
3.2 Ontwikkeling naar soevereine biomacht	22
4. Maatschappelijke manoeuvreerruimtes voor humanisering van technologie	25
4.1 Het excessieve arbeidsvermogen	25
4.2 Productie van het gemeenschappelijke	27
4.3 Erosie van de soevereine staatscontrole op een nationaal territorium	29
4.4 Verbeeldingskracht voor een nieuwe en anti-wetenschap, voor kunst en oprecht samenzijn met de ander	32
5. Humanisering van technologie: een onderzoek- en onderwijsprogramma van de universiteit voor humanistiek	39
5.1 Technologie voor gemeenschappelijke wijkontwikkeling, buurtzorg en open zorg	42
5.2 Technologie voor pluriforme organisaties en lokale vervlechting van economisch en politiek bestuur	43
5.3 Technologie voor democratie en spreiding van verzet	45
5.4 Technologie en verbeeldingskracht voor een transitie van individu tot subject	47

Slotwoord	51
Dankwoord	55
Bijlage 1 Visies op de mens-technologie interactie	59
Bijlage 2 Het sociaal-technisch code concept	63
Bijlage 3 Post-fordisme en de ontwikkeling van biotechnologie	65
Literatuur	67

1. INLEIDING

In deze oratie wil ik mijn gedachten uiteen zetten over de relatie tussen mens en technologie in de huidige context van globale ongelijke machtsverhoudingen en maatschappelijke tegenstellingen¹. Het zijn de verschillen tussen arm en rijk, tussen de kansarme en de kansrijke die ingeschreven worden en zich manifesteren **in** specifieke technologie ontwikkelingen maar waarbij zich ook mogelijkheden voordoen om de technologieën te veranderen en in het verlengde te plaatsen van een humanere samenleving. Het was al in de jaren zestig van de vorige eeuw dat ik in aanraking kwam met auteurs als Erich Fromm (1968) en Herbert Marcuse (1968) die de vraag stelden of de hoog-industriële, technologische samenleving humaner kon worden gemaakt en zich daarbij afvroegen wat we kunnen verstaan onder een humanisering van technologie. Vragen die mij sindsdien hebben geïnspireerd om door te denken over de mens/samenleving-technologie interactie en mij tevens bewust maakten dat je als sociaal wetenschapper je niet alleen kan afvragen hoe de bestaande werkelijkheid eruit ziet maar je ook kan richten op het aangeven van mogelijkheden om de bestaande werkelijkheid te veranderen.

Voor wat betreft die bestaande dagelijkse werkelijkheid is het duidelijk dat het leven van een ieder van ons zich momenteel voltrekt in interactie met allerlei technologische artefacten. Zo werd ook ik vanochtend weer via mijn radiowekker gewekt, ging onder de douche, zette mijn koffiezetapparaat en broodrooster aan, pakte

1 Ik verwijs o.a. naar de huidige situatie dat één miljard mensen leeft van minder dan 1,25 dollar per dag, terwijl anderen duizenden dollars per uur verdienen; dat de 1 procent rijkste wereldburgers meer bezit dan de overige 99 procent; dat tientallen miljarden besteed zijn om banken te redden en dat deze bedragen niet beschikbaar zijn voor de tientallen miljoenen mensen die op de vlucht zijn en werk en geluk zoeken (Huseman, 2015).

voeding uit de koelkast en ging op de fiets naar mijn werk waar ik via de computer en de mobiele telefoon contact had en informatie uitwisselde met diverse collegae in verschillende delen van de wereld. Een realiteit van het “samen-leven met een breed scala van technologische producten/artefacten” die voor velen van ons opgaat. Maar niet alleen het dagelijkse bestaan maar ook belangrijke dimensies van het menselijk bestaan worden steeds meer in interactie met de technologie uitgevoerd. Zo wordt de geboorte van nieuw leven steeds meer gereguleerd door bijvoorbeeld prenatale diagnostiek, heeft de intensive care geneeskunde een beslissende stem in het bepalen van het moment van sterven en wordt het steeds meer mogelijk om het menselijk gedrag en specifieke ziektes als Alzheimer en smetvrees via o.a. Deep Brain Simulation (DBS) te reguleren en kan via plastische en transgender chirurgie steeds meer het uiterlijk en het geslacht worden bepaald (Verbeek 2009). Kortom: Het mens-zijn in bijna al zijn facetten voltrekt zich in interactie met technologie en deze fundamentele verwevenheid van het menselijk bestaan en technologische ontwikkelingen dwingt ons tot een kritische bezinning op de wijzen waarop die interactie gevormd wordt en *gevormd kan worden* binnen de bestaande maatschappelijke verhoudingen. De vragen van Fromm en Marcuse zijn dan ook niet achterhaald, maar worden steeds actueler. Niet alleen vanwege het steeds snellere tempo waarmee technologieontwikkelingen in het dagelijks bestaan geïmplementeerd worden, maar ook vanwege een toenemende maatschappelijke strijd over de aansturing en vorming van de technologieontwikkelingen.

Hoewel de technologische ontwikkelingen zich steeds meer vervlechten met het individuele leven van de tegenwoordige mens is de mens-technologie interactie niet uitsluitend een individueel maar vooral een maatschappelijk verschijnsel en daarmee een onderdeel van maatschappelijke strijd over de vorming van nieuwe sociale relaties die bemiddeld worden door het hierboven beschreven alledaags gebruik van technologische producten. Deze toenemende verwevenheid van het menselijk bestaan en technologische artefacten brengt met zich mee dat de technologieontwikkeling zelf een belangrijk knooppunt is geworden van de maatschappelijke strijd over de sociale verhoudingen in de samenleving. Daarbij bewegen de technologieontwikkelingen zich tussen een verwevenheid met *bestaande machtsverhoudingen* die **in** de technologische producten worden ingeschreven en een verwevenheid met *verlangens en vermogens* van verschillende individuen en organisaties die streven naar een andere leefwijze en humanere vormen van samen-leven.

De aansturing en vorming van de technologieontwikkelingen wordt hierdoor een zeer *dynamisch proces* waarvan de uitkomst uiteraard onzeker is. De politiek-economische transformaties van de 20ste eeuw hebben er echter wel toe geleid dat de maatschappelijke strijd over de vorming van nieuwe sociale relaties zich verplaatst heeft. Deze strijd voltrekt zich niet meer primair rondom “de fabrieksarbeid aan de lopende band” maar rondom “het leven van elk individu”², bemiddeld door allerlei technologische producten. De aandacht voor levens-technologieën komt dus voort uit het inzicht dat “het leven” een steeds belangrijker domein is geworden voor de uitoefening van politieke macht waar Foucault zo briljant op gewezen heeft en dat door Antonio Negri in zijn analyse van de huidige biopolitieke productie van de post-fordistische productiewijze nader is uitgewerkt.

Deze overgang naar een nieuwe productiewijze en nieuwe machtsmechanismen vormt derhalve *het maatschappelijk kader van waaruit het perspectief voor een humanisering van technologie doordacht wordt*. Daarbij zijn er twee ontwikkelingen die mij optimistisch stemmen. Allereerst het verschijnsel dat de verlangens en vermogens van de pluriforme individuen en organisaties (de multitudine) naar een andere leefwijze in principe los staan van de bestaande machtsverhoudingen. Deze verlangens zijn in feite autonoom en hebben het primaat³ – het initiatief – in het bepalen van nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen. Humanisering van technologie doordenk ik dus primair vanuit de (constituerende) macht van de handelingspraktijken van de acterende individuen.

2 Deze verplaatsing van de politiek-economische strijd is in de Italiaanse literatuur aangeduid als de overgang van de Citta-Fabbrica naar de Fabbrica-Diffusa (Belforte et al. 1976) ofwel als de overgang van “Operaio Massa all’Operaio Sociale” (Negri 1979).

3 Ik ben hier geïnspireerd door het gedachtegoed van de “Italiaanse Operaïsten” die reeds in de jaren 60 en 70 in hun discussie over het marxisme erop wezen dat niet het kapitaal als motor van de ontwikkeling moet worden beschouwd (zoals Marx in Het Kapitaal beschreef) maar de proletarische subjectiviteit (zoals Marx in de Grundrisse stelde) die via hun strijdpraktijken het initiatief – het primaat – hebben waarop het kapitaal reageert dat poogt zich via de ontwikkeling van nieuwe productiekrachten te handhaven. Deze visie van de operaïsten (Gentili 2012, Casarino 2008) impliceert een kijk op de geschiedenis waarbij het initiatief van de ontwikkeling gelegd wordt bij mensen en niet bij het functioneren van abstracte economische wetten.

Ten tweede dat in de huidige transitie naar een biopolitieke productie⁴ van immateriële goederen – veelal aangeduid als de overgang naar een kenniseconomie of het cognitieve kapitalisme (Gorz 2010) – zich een materiële en politieke basis van *gemeenschappelijkheid* vormt van waaruit humanisering van technologie ook ontwikkeld kan worden.

Het zijn deze twee ontwikkelingen die een perspectief van een humanisering van technologie realistisch maakt, maar waarbij ook onderkend moet worden dat die ontwikkeling naar een humanisering van technologie zich uiteraard niet zonder horten en stoten zal voltrekken maar wordt uitgevochten in het dagelijks bestaan van elk individu bemiddeld door zijn/haar gebruik van verschillende technologische artefacten. Daarbij bewegen de technologische artefacten zich *tussen* het creëren van openingen naar een andere, humanere leefwijze *en* het verbinden van het individuele leven aan het biomacht netwerk. De maatschappelijke strijd in het leven van elke individu voor een humanisering van technologieën voltrekt zich in uiteenlopende domeinen en verschillende lagen die door elkaar heenlopen en waarbij de technologische artefacten verschillende katalyserende rollen (kunnen) vervullen in uiteenlopende richtingen.

Belangrijke dimensies van het menselijk bestaan zoals werk, gezondheid, denken, liefhebben, voltrekt zich in samenhang met verschillende technologische artefacten die het alledaagse leven van elke individu doet *schommelen tussen* het zich verbinden aan aspecten van bioverlangen *en/of* biomacht; tussen een verbeeldingskracht voor een andere leefwijze *en/of* internalisering van denkpatronen van de huidige biomacht; tussen een transitie van het individu tot subject *en/of* tot een vervreemding van zichzelf en de ander; bewegingsruimtes die echter afgebakend worden door de specifieke *sociaal technische codes* die *in* de artefacten worden opgenomen en waarmee “*een specifieke vorm van politiek*” wordt uitgeoefend (zie hierna) doordat het indi-

4 Het begrip biopolitieke productie (Foucault 2013, Negri et al. 2014) geeft aan dat het produceren/het werken steeds meer vervlochten is geraakt met het leven en dat deze vervlechting van het leven en werk ook de politiek heeft veranderd. Politieke interventies voltrekken zich steeds minder vanuit het beleid en steeds meer vanuit de productie. Een terugtrekkende overheid en een politiserende productie (Ruivenkamp 1989) zijn twee kanten van dezelfde medaille van een biopolitieke productie.

vidu via het artefact vervlochten raakt met sociale relaties die liggen in het domein van óf het verlangen óf de biomacht óf van de ruimtes die liggen tussen het verlangen en de biomacht in.

De centrale doelstelling van de leeropdracht is te reflecteren op de maatschappelijke strijd in de verschillende domeinen van het alledaagse leven die zich voltrekt via en manifesteert **in** de ontwikkeling en implementatie van technologische artefacten. Daarbij wordt primair beoogd na te gaan in hoeverre technologieontwikkeling kan worden ingezet om het streven van pluriforme individuen en organisaties naar een humanere samenleving te ondersteunen. Dit vereist echter allereerst een nieuwe visie op de mens-technologie interactie en een uitwerking van een nieuwe technologie benadering die ik een kritisch-reconstruerende technologie benadering noem en die nader wordt toegelicht.